

BARA ZOLTÁN

Bezáródó versenypiacok az átmeneti gazdasági rendszerekben

A legtöbb posztoszocialista ország gazdasági rendszerében a piaci verseny egyre nagyobb szerephez jut. Nézetem szerint nemcsak annak lehettünk tanúi, hogy párhuzamosan az intézményrendszer fejlődésével növekedett a piaci verseny intenzitása és komplexitása, fokozódott a tőke mobilitása, és alapvető változások történtek a központi tervezésű gazdálkodáshoz képest, hanem annak is, hogy kialakult a szabad vállalkozáson alapuló gazdasági rendszer olyan különös piaci környezete is, amelyben a verseny maga ellen fordul, és romboló hatásúvá válik. E sajátos piaci formákban – amelyeket *bezáródó versenypiac*nak neveztem el – a verseny intenzitásának növekedése túlságosan hamar következett be, miközben a piac új – tapasztalatokkal nem rendelkező – szereplői erre nem tudtak felkészülni. A romboló verseny negatív hatással van az allokatív hatékonyságra és a minőségre is. A verseny, amely a piacgazdaságban általában az egészséges fejlődés motorja, a bezáródó versenypiacokon a fejlődést akadályozó tényezővé válik.*

Kényszervállalkozók és rendszerváltás

A piacgazdaság egyik alapvető működési mechanizmusa a piaci verseny, amely feltételeinek megteremtése a központi tervgazdaságot felszámoló átmeneti periódus kiemelkedően fontos gazdaságpolitikai feladata. A fejlett kapitalista rendszerek tapasztalatai azonban azt a megfigyelést támasztják alá, hogy a piaci verseny (még kevésbé a tisztességes verseny) nem automatikus velejárója a piacgazdaságoknak. Ebből az következik, hogy a piaci verseny kialakulásának, illetve folyamatos működésének intézményi feltételei (is) vannak.

A posztkommunista országok számos piacán találkozhatunk a bezáródó versenypiacok jelenségével, amelyeken a piaci szereplők motivációit és ösztönzőit a hagyományos versenypiacok kategóriáival nem tudjuk jellemezni. Miről van szó?

Sok kis vállalkozó keresi a helyét az új feltételek között, amelyek ugyanakkor maguk is állandó mozgásban, változásban vannak. Az újonnan kialakuló piaci körülmények egyik jellemzője ezért az, hogy a szereplők számára nem természetesen adottak a „nor-

* A bezáródó versenypiac jelenségével első ízben egy olyan kutatási program keretében foglalkoztunk, amely eredetileg a posztoszocialista országok versenypiacain található belépési korlátok azonosítását tűzte ki célul. A kutatás 1997-ben indult Az integráció adminisztratív és regulatív korlátai az átmeneti országokban. Versenyszabályozási szempontok (*Administrative and Regulatory Barriers to Integration in Transitional Countries. A Competition Policy View*) címmel. A program koordinátora Daniela Zemanovicova (Center for Economic Development in Bratislava) volt. A kutatás első eredményeiről lásd Zemanovicová [1997] és Bara [1998a], [1998b].

mális” üzletvitel alapvető külső jogi és etikai feltételei, többnyire éppen ezek hiánya a „természetes”. E piacok egy másik sajátossága az, hogy az újonnan megjelenő szereplők nagy többsége nem „önként” választotta a vállalkozói szerepkört, hanem a körülmények kényszerítő hatására. Az úgynevezett *kényszervállalkozók* a tranzíciós válság során anélkül veszítették el az addig biztosnak tűnő munkahelyeiket, hogy a legkisebb reményük is lett volna arra, hogy szakmájukban munkavállalóként ismét el tudnak helyezkedni.¹ Ráadásul a kényszervállalkozók nagyobbik része nem is abban a szakmában vagy azon a területen keresett vállalkozói lehetőségeket, amelyben addig dolgozott. Az üzlet fajtája, jellege vagy típusa tulajdonképpen közömbös volt számukra.

A kényszervállalkozók azonban különös helyzetben találták magukat, miután beléptek a vállalkozói piacra. A korábbi munkájuk során felhalmozott erőforrásaik (szakismeret, kapcsolatok, esetleg eszközök) hirtelen értéktelenné váltak, mert azok más iparágakhoz, szakmákhoz, tevékenységekhez kötődtek (*Ékes* [1992]). Miután azonban elhagyták korábbi szakmájukat, már „szabadon” választották meg vállalkozói tevékenységüket. Az átmenet korai szakaszában e tekintetben nagy volt a szabadságuk, hiszen újonnan kifejlődő vagy újonnan piacosodó területek sokasága kínált lehetőséget az új belépők számára. A kényszervállalkozók elsősorban azokat a piaci szegmenseket részesítették előnyben, ahová a belépéshez nem volt szükség különösebb speciális szakértelemre vagy nagy tőkére. Ennek az lett a következménye, hogy bizonyos iparágakba esetenként sokkal több vállalkozó próbált belépni, mint amennyit a piac „el tud tartani”. Ez a piaci szereplők számának hirtelen megemelkedésében, az iparág „túlnépesedésében” jelenik meg. A túlnépesedés következtében csökken a jövedelmezőség, amely a verseny kiéleződéséhez vezet. A verseny kiéleződése azonban rendszerint nem vezet el a bezáródó versenypiacokon megfigyelhető úgynevezett *romboló hatású verseny* kialakulásához.

A romboló hatású verseny

A *romboló hatású versenyben* a gazdasági szereplők egymással folytatott küzdelmének káros következményei vannak az adott iparág piacára. E káros következmények megjelenhetnek közvetlenül az árak alakulásában és/vagy a termék (szolgáltatás) minőségének csökkenésében – elsősorban attól függően, hogy a romboló hatású verseny mely alapesetével van dolgunk. Két alapesetet lehet megkülönböztetni:

- a) a versenyszabályozási szakirodalomból ismert *kevésszereplős alapesetet* és
- b) a most általunk meghatározandó, ritkábban előforduló *sokszereplős speciális esetet*.

A kevésszereplős alapesetben egy duopolpiacon két egyforma nagyságú vállalat közül az egyik elhatározza, hogy kiszorítja a piacról a másikat, és ehhez a termékárat mélyen az önköltség alatt állapítja meg. A versenytárs ezt kénytelen átvenni, és így olyan *kíméletlen árharc* bontakozik ki, amely addig tart, ameddig valamelyikük „fel nem adja”, vagyis el nem hagyja a piacot. Ily módon a győztes „felfalta” a vesztest, ám eközben ő maga is jelentékeny veszteségeket szenvedett el, amelyeknek a következményeit az iparág (például a hosszabb ideig elmaradt fejlesztő beruházások miatt), s végső soron a fogyasztó (hirtelen jelentős áremelkedés formájában) fogja megérezni (*Arena-Longhi* [1998]).²

Kettőnél több szereplő esetén az ilyen árharc kialakulása kevésbé valószínű az úgynevezett potyautas-probléma miatt. Ha például egy háromszereplős oligopóliumban két

¹ Lásd erről *Ékes-Ernst* [1993], *Székelly-Sotymosi* [1994], *Falusné* [1995] és *Czakó-Kuczsi-Lengyel-Vajda* [1995].

² A versenyszabályozási szakirodalomban ezt *predatory pricing*nek, a magyar versenyszabályozásban *felfaló árképzés*nek nevezik.

vállalat árharcba bonyolódik, a harmadik (vagy esetleg egy potenciális negyedik) számára új cselekvési lehetőség, a „kiválás”: távol maradva az árharctól, megvárható, amíg a két másik fél kimerül, majd a győztesénél jelentősen kisebb veszteséggel lehet túlélni a küzdelmet. Minél nagyobb a piaci szereplők száma, illetőleg minél kisebb az adott iparágban hasonló terméket vagy szolgáltatást nyújtók árainak kereszt-árrugalmassága (azaz: minél kevésbé homogén az adott termékpiac), annál kevésbé valószínű, hogy az árversenyt elindító gazdasági szereplő jelentős piacirészesedés-növekedésre számíthat, és így az iparágra nézve romboló hatású verseny fog kibontakozni.

Az úgynevezett sokszereplős esetekben a romboló hatású verseny kialakulásához részben más feltételek kellene, amelyek itt fontosabbak, mint önmagában a szereplők száma. Ennek megvilágításához azonban egy gondolat kísérletre lesz szükségünk. Vegyünk egy olyan piacot, ahol

1. a piaci szereplők száma magas,
2. a termék (szolgáltatás) kínálata és vevőköre térben differenciált,³
3. az iparágban az importverseny kialakulásának lehetősége korlátozott.

Két modellváltozatot fogunk megvizsgálni:

A) a szolgáltatást kizárólag korlátozott tőkeerejű egyéni kisvállalkozók nyújtják, akik saját rendelkezésű termelési eszközzel csak saját magukat foglalkoztatják;

B) a szolgáltatást kizárólag nagyobb társaságok nyújtják, amelyek mindegyike nagyszámú termelési eszközzel nagyszámú munkavállalót foglalkoztat.

Arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy a két modellváltozat közül melyikben alakulhat ki romboló hatású verseny, illetőleg melyikben számíthatunk *jótekonny hatású verseny*⁴ kialakulására? Versenyezni nemcsak az árral lehet, hanem a termék minőségével, a kapcsolódó szolgáltatásokkal stb. is. Ez romboló hatású verseny esetén azt jelenti, hogy a gazdasági szereplők nem az árat csökkentve küzdenek egymással, hanem a minőséget „csökkentik”: rosszabb minőségű szolgáltatást (terméket) kínálnak ugyanazért az árért, amit a fogyasztók becsapásnak érznek. A rendszeresen és tömegesen becsapott fogyasztók elfordulnak az iparágtól. A fogyasztók jóléti vesztesége tehát (a sokszereplős esetben) *általános minőségromlásban nyilvánul meg*.

Tegyük fel az egyszerűség kedvéért, hogy a kiinduló állapotban minden szereplő normálprofitot realizálhat, és a piac egyensúlyban van. Az A) modellváltozatban a piacra a belépés egyszerű, ezért könnyen előfordulhat olyan állapot, amikor az új belépők megjelenésével túlkínálat lesz. Az eddig követett üzletpolitikával és áron veszteség képződne. A piacon lévő kisvállalkozó most három cselekvési lehetőség közül választhat:

- a) elhagyja az iparágat, és más vállalkozást keres,
- b) megpróbál költségeket csökkenteni,
- c) árcsökkentéssel vagy minőségjavítással megpróbálja a piaci részesedését növelni.

Az *elsőt* (a) nyilván csak akkor fogja választani, ha a másik kettővel nem érhet el eredményt. Képes-e egy kisvállalkozó növelni a piaci részesedését? Természetesen többnyire igen, ha fel tudja magára hívni a fogyasztók figyelmét, azaz meg tudja magát különböztetni a többi szolgáltatótól, ez viszont erősen függ az adott szolgáltatás jellegétől. A legtöbb iparágban, ágazatban erre lehet módot találni. Elvileg egy kis étterem vagy egy taxi tulajdonosa is adhat fel hirdetéseket, vagy más módon informálhatja potenciális fogyasztóit szándékairól. Kérdés azonban, hogy megéri-e? Az A) modellváltozatban valószínűleg nem, mert túl kicsi egy szolgáltató piaci részesedése ahhoz, hogy a pótlólagos reklámköltségek megtérülhessenek. A termék vagy szolgáltatás vevőköre tér-

³ Ez azt jelenti, hogy a kínált termék vagy szolgáltatás külső jegyei tekintetében sok a hasonlóság, egy-egy termelő többnyire csak egy szűkebb – rendszerint területileg szegmentált – vevőkörrel áll kapcsolatban, ilyen például egy benzinkút vagy egy étterem.

⁴ A jótekonny hatású verseny tartalmát később pontosítani fogjuk.

ben erősen differenciált, ezért egy egyszerű árcsökkenéstől nem várható jelentős forgalomnövekedés, mivel igen korlátozott azoknak a fogyasztóknak a köre, akik egyáltalán tudomást szerezhetnek róla. Az *A*) modellváltozatban tehát a *c*) cselekvési lehetőség választása nem valószínű.

Az *A*) modellváltozatbeli kisvállalkozónak tehát csak a *b*) cselekvési lehetőség marad: a költségsökkentés. A költségek „technikai alapú” csökkentésének kiaknázásához többnyire beruházás szükséges, amelyet viszont a kisvállalkozások korlátozott tőkeereje kizár. A költségsökkentés más módjai közül egyik kevésbé tisztességes, mint a másik, s a legtöbbjük ilyen vagy olyan módon a minőség romlásához is vezet. Ezek az eszközök széles skálán helyezkednek el az adócsalástól a hamis számlázáson keresztül az illegális kapcsolt tevékenységekig. Ha a gazdaság egészében, illetve az adott piacon a tisztességtelen tevékenységeket viszonylag egyszerű elkövetni és könnyű „megúszni” a büntetést, akkor az ágazatban hamarosan egyre több lesz az erkölcselenebb, gátlástalanabb vállalkozó, és érvényesülni fog Gresham-törvénye: a „rosszabbak” kiszorítják a „jobbakat”, azaz a tisztességesebb vállalkozókat (*Diczig* [1995]). A modellváltozatban nincs semmiféle „beépített mechanizmus”, amely megtisztítaná a piacot. A kiinduló kérdésre adott válaszuk tehát az, hogy az *A*) modellváltozatban – szigorú szabályozás hiányában – minőségrontó romboló hatású verseny fog kialakulni, árharc nem valószínű.

A *B*) modellváltozatban a szolgáltatást kizárólag nagy társaságok végzik. Ha ezek nincsenek túl sokan, akkor a fogyasztók képesek jól megkülönböztetni őket egymástól. A nagyok piaci részesedései jelentősek. A sokszereplős alapmodellünk 2. alapfeltevése most ezért kismértékben módosul: *a nagyvállalatok kínálata sokkal kevésbé differenciált térben*. A nagyvállalatok jelentős összegeket költhetnek reklámra és minőségvédelemre. Tegyük fel ismét, hogy valamilyen okból túlkínálat jön létre. Ellentétben az *A*) modellváltozat kisvállalkozóival, a *B*) változatban a nagyvállalatok előtt nyitva áll a *c*) cselekvési lehetőség, azaz az árcsökkenés vagy a minőségjavítás eszközével megpróbálhatják piaci részesedésüket növelni. Persze ettől még a nagyvállalatok választhatják a *b*) cselekvési lehetőséget, a költségsökkentést, ám kevésbé valószínű, hogy e közben tisztességtelen eszközöket fognak alkalmazni. A fogyasztók ugyanis sokkal könnyebben képesek azonosítani egy nagyvállalatot néhány közül, mint egy kisvállalkozót a több ezer közül, és ezért azzal büntetnék meg a tisztességtelenül versenyző nagyvállalatot, hogy legközelebb a versenytársakhoz fordulnak. A nagyvállalatok között nagy valószínűséggel intenzív, jótékony hatású verseny bontakozik ki, amelynek következtében az alacsonyabb költségek mellett és/vagy a magasabb színvonalú szolgáltatásokat nyújtó vállalatok kerekednek felül. A *B*) modellváltozatban minőségrontó romboló hatású verseny semmiképpen sem bontakozhat ki, ehelyett sokkal valószínűbb a fogyasztók számára előnyös verseny kialakulása.

A gondolat kísérlet eredményeit az 1. táblázat foglalja össze, amelyben feltüntettük azt is, hogy az egyes modellváltozatokban hosszú távon szükség van-e szabályozásra, és ha igen, milyen jellegűre ahhoz, hogy romboló hatású verseny ne alakulhasson ki. A két modellváltozat összevetéséből levonhatjuk azt a következtetést, hogy – ha egyébként fennállnak a romboló hatású verseny kialakulásának feltételei (lásd a következő fejezetet) – *a fogyasztó szempontjából kedvezőbb volna, ha az adott piac kevészereplős, oligopolisztikus szerkezetű*, mint ha a szolgáltatást nagyszámú szereplő nyújtja. A továbbiakban arra is válaszolnunk kell, hogy a bezáródó versenypiacok miért nem alakulnak át oligopolisztikus szerkezetűvé?

1. táblázat

A romboló hatású verseny sokszereplős modellváltozatainak jellemzői

Megnevezés	A) modellváltozat	B) modellváltozat
Szereplők	kisvállalkozók	nagyvállalatok
Árharc kialakulása	kizárt	lehetséges
Minőségromlás	igen valószínű	kizárt
Szükséges-e szabályozás?	igen szigorú, mindenre kiterjedő állami piac- és etikai önszabályozás	csak a szokásos verseny-szabályozás

A bezáródó verseny piac kialakulásának körülményei

Nézetem szerint romboló hatású verseny az úgynevezett *bezáródó verseny piacokon* fog kialakulni, amelynek az előző gondolat kísérlet A) modellváltozata feleltethető meg. A jelenség lényege az, hogy az iparág feltételei úgy alakulnak, hogy *kezdetben* (az iparág és a piac kifejlődésekor) *a belépés igen könnyű, majd később, az iparág kifejlődése után egyre nehezebbé válik*. Az üzleti viszonyok fokozatos normalizálódása azt is eredményezi, hogy a kisvállalkozók számára egyre nehezebb új vállalkozási lehetőségeket, iparágakat, piacokat találni. A tőkével és szakértelemmel nem rendelkező kényszervállalkozók egyre kevesebb iparágba léphetnek be. Ennek az is a következménye, hogy azok a vállalkozók, akik már üzleti tevékenységbe kezdtek valamely iparágban, egyre nehezebben tudnak más területre váltani.

A kisvállalkozókat – a más piacokra való belépési lehetőségek szigorodása mellett – belső okok is egyre jobban kötik ahhoz az iparághoz, amelyben éppen működnek. A vállalkozók kezdetben könnyebben mozoghattak az újonnan alakuló piacok között, hiszen a piacokra való belépés viszonylag könnyű volt (*Peev-Hare* [1995]). Egy idő után azonban kialakul azoknak a vállalkozóknak a köre, akik hosszabb idő óta dolgoznak ugyanabban az iparágban. Ez idő alatt fokozatosan felhalmozódnak náluk azok az iparág-specifikus erőforrások, amelyek segítségével a kezdeti tőke- és szakértelembeli lemaradásaikat behozhatták. Ezek az ismeretek, eszközök és eljárások most már belépési feltételeket támasztanak a potenciális szereplők számára, ugyanakkor a már működő vállalkozóknak „elsüllyedt költségeket” jelentenének, ha most el akarnák hagyni az iparágat.

Az újonnan kifejlődő piacokon, illetve iparágakban találkozhatunk tehát ezzel a speciális jelenséggel, amely abban nyilvánul meg, hogy a fejlődés kezdeti és későbbi fázisaiban eltérő belső és külső gazdasági feltételek jönnek létre. E változások összefüggnek az átmeneti gazdaságok korai fejlődési nehézségeivel, és azzal a következménnyel járnak, hogy egy-egy iparágban a fejlődés kezdeti fázisában – lényegében véletlenszerűen – bekerült *kisvállalkozók nagy része később nem képes elhagyni az iparágat, mint egy „bent ragad” az iparágban, vagy az én kifejezésemmel: a piac „bezáródik” körülvette.*

A bezáródó verseny piacok jellemző tulajdonságai

Néhány piacon a vállalkozók megítélése szerint komolyabb problémát jelent elhagyni az adott iparágat, mint a belépés. Ugyanakkor igen súlyosnak ítélték a saját helyzetüket az adott iparágon belül is. Sokuk arról beszélt, hogy évek óta nem realizált profitot. Ezt

egyébként megerősítik az adóhivatali jelentések is, amelyek szerint egyes iparágakban az átlagos jövedelem nem éri el az úttisztítók átlagkeresetét.⁵

Ezek után az a kérdés adódik, ha éveken keresztül nem realizálnak profitot, akkor miért nem hagyják el az iparágat ezek a vállalkozók? A választ két részben fogjuk megadni erre a kérdésre. Egyrészt, azért maradnak az iparágban, mert nem tudják legyőzni a kilépéssel kapcsolatos nehézségeket (erről beszéltem korábban). Másrészt, viszont – valószínűleg – azért, mert kialakultak a romboló hatású verseny körülményei. Nézzük meg most, hogy milyen karakterisztikus jegyek utalnak erre! Az alábbiakban megkísérlem összegyűjteni azokat a jellemző vonásokat, amelyek együttes megléte szükséges egy bezáródó versenypiac kialakulásához. Az általam felsorolt jellemzők sorrendje nem jelent egyben jelentőségbeli ragsort.

1. *A piac korai (kialakuló) fázisában a belépés különösen könnyű.* Ez a feltétel korántsem magától értetődő. Fejlett piacgazdaságokban új piacok kialakulása többnyire valamely új technikai felfedezéshez kapcsolódik, amelyet kezdetben licencek, információs monopóliumok, találmányok védenek, és ezek meglehetősen költségessé tehetik a belépést. A verseny csak a piac fejlődésének későbbi fokán erősödik fel, amikor az új belépőknek már sikerült behozni a kezdeti hátrányukat. Új piacokra történő könnyű belépéssel rendszerint a fejlődő országok gazdaságaiban vagy a kapitalizmus korai történelmi szakaszaiban találkozhatunk. (Az átmeneti gazdaságok piacfejlődésének korai szakaszát sokan hasonlították a kapitalizmus eredeti tőkefelhalmozásos fázisához, lásd például *Falusné* [1993].)

2. *A betanulási periódus viszonylag hosszú és/vagy költséges.* Ez azt jelenti, hogy – habár kezdetben nem szükséges különösebb szaktudás és/vagy tőke a belépéshez – az iparágban való gazdaságos működés fortélyait meg kell tanulni, ehhez pedig idő kell. A taxisnak nem a vezetési ismeretek megtanulása jelent gondot, ez nem igényel időt, hanem a helyismeret megszerzése; mi a legrövidebb útvonal két pont között egy városban, hol lehet a legtöbb utasra számítani, kitől lehet borralalóra számítani stb. Minél hosszabb ez a betanulási periódus, annál nagyobb lépéselőnyhöz jutnak a korábban érkezettek a későbbi jövőkkel szemben. Ám ennek hátránya is van számukra. A betanulási periódus ugyanis költséggel jár, amely nem tehető pénzzé, ha a vállalkozó később el akarja hagyni az iparágat, vagyis elsüllyedt költséggé válik. Minél hosszabb és/vagy költségesebb ez a periódus, annál nagyobb a kilépés során számításba jövő elsüllyedt költségek nagysága.

3. *A bezáródó versenypiacok szereplői kisméretű – többnyire – egyéni vállalkozások.* Amint az gondolatkísérletünkéből is kiderült, a romboló hatású verseny csak olyan körülmények között alakulhat ki, amelyet kisvállalkozók uralnak. A nagyobb vállalatok megjelenése ugyanis megszüntetné a minőség rontására irányuló kényszert és lehetőséget. A kisvállalkozók számára az adózási kötelezettségek elkerülése sokkal kisebb nehézséget okoz, mint a nagyvállalatoknak.⁶ Attól is sokkal kevésbé kell tartaniuk, hogy a fogyasztóvédelmi hatóságok hatékonyan fellépnek ellenük, ha a minőség terén csökkenteni szándékoznak termékeik, szolgáltatásaik színvonalát (*Mohácsi* [1995]).

4. *Gyenge fogyasztóvédelem és törvényi végrehajtási kényszer.* Természetesen a kisvállalkozók nem tudnák becsapni a fogyasztóikat és az adóhatóságokat, ha ezek a szervezetek hatékonyabban lennének képesek érvényt szerezni a törvényeknek. Ez a probléma meglehetősen általános jelenség az átmeneti gazdaságokban (uo.).

5. *A bezáródó versenypiacok jellegzetesen szolgáltatási piacok.* A termékpiacokon – versenyző körülmények között – a minőséggel való manipuláció kevésbé valószínű, mert a fogyasztó viszonylag könnyen azonosíthatja a termelőt a termékei alapján, és ha nem elégedett annak minőségével, akkor legközelebb választhat más termelő termékei közül.

⁵ Erről lásd *Tóth-Ábrahám* [1996] és *Kőhegyi* [1998].

⁶ Lásd erről *Hógye* [1998], *IMF* [1995] és Nemzetközi Fejlesztési és Beruházási Bank/Világbank [1995].

A szolgáltatások között azonban vannak olyanok, amelyek nyújtóit már sokkal nehezebb ilyen egyszerű módon elkerülni. Mivel csak versenyhelyzeteket vizsgálunk, ebből a körből kihagyjuk a természetes monopóliumhelyzetben lévő áram-, gáz-, telefonszolgáltatókat stb. Egyes szolgáltatások nincsenek helyhez kötve, hanem a fogyasztó alkalmasszerűen és véletlenszerűen veszi azokat igénybe. Tipikusan ilyen a taxiszolgáltatás. A szolgáltatás iránti szükséglet – többnyire – előre nem tervezett, alkalmasszerű, és ennek következtében a szolgáltatást nyújtók köre véletlenszerűen alakul ki. Ha – tegyük fel – éjjel lekésem az utolsó buszt, akkor azt a taxit fogom választani, amelyik éppen jön. Más szolgáltatások jellege olyan, hogy igen ritkán van rá szüksége a fogyasztónak, és ezért nincs lehetősége arra, hogy – ha először csalódott a szolgáltatásban – másodszor egy másikhoz forduljon. Ilyen például a temetkezési szolgáltatás (Bara [1998c]).

6. *A bezáródó verseny piacokon nemcsak nagyszámú eladónak, hanem nagyszámú vevőnek is jelen kell lennie.* A romboló hatású verseny csak úgy alakulhat ki és vezethet minőségromláshoz, ha a vevő(k) nincsenek kizárólagos (monoposzonikus vagy oligoposzonikus) helyzetben, mert ez utóbbi esetben a vevő(k) egy időben a piac viszonylag nagy hányadával, sok szolgáltatóval kerül(het) kapcsolatba, és így könnyen megítélheti, hogy közülük ki kínál jobb és ki rosszabb terméket.

7. *A bezáródó verseny piac csak olyan termék- vagy szolgáltatás piacokon alakulhat ki, amelyek nincsenek kitéve importversenynek.*

A bezáródó verseny piac mint piaci kudarc

Hogyan tudnak a vállalkozók megmaradni olyan piacon, ahol a profit alacsonyabb a normálszintnél, miből tudják fedezni költségeiket? Ez csak úgy lehetséges, hogy ha a vállalkozó olyan bevételekre tesz szert, amelyeket el tud titkolni az adóhatóság elől, ha a fogyasztókat anélkül tudja alacsonyabb minőségben kiszolgálni, hogy az árakban ez megnyilvánulna, azaz – egyszerűen – anélkül tudja becsapni a fogyasztót, hogy komoly mértékben félni kelljen attól, hogy emiatt a kereslete vissza fog esni. Nézetem szerint, a bezáródó verseny piacoknak éppen ebben áll az egyik megkülönböztető sajátossága.

Az átmeneti gazdasági rendszerekben azok a hatóságok is folyamatos átalakuláson esnek át, amelyeknek éppen az lenne a feladata, hogy a jogrend stabilitásáról gondoskodjanak. Ennek következtében rendszerint nem rendelkeznek a szükséges hatalommal ahhoz, hogy hatékonyan lépjenek fel a törvényszegőkkel szemben. Sőt, maguk a törvények is folyamatosan igazodnak a megváltozott környezethez, és ezért mindig keletkeznek olyan jogházagok, amelyekből az ügyeskedők előnyt kovácsolhatnak (Falusné [1993]).

A bezáródó verseny piacokon a csalás, törvényszegés, ügyeskedés nem csak lehetőség, amelyet az ügyesebbek ki tudnak használni, hanem az életben maradás szükséges feltétele is. Azok is kénytelenek ilyen eszközöket használni, akik egyébként erkölcsileg elítélik a törvényszegést, itt azonban azzal a választással kerülnek szembe, hogy vagy ellehetetlenülnek az adott iparágban, és akkor abba kell hagyniuk az adott tevékenységet, vagy pedig – a többiekhez hasonlóan – tisztességtelen eszközök segítségével csökkentik a költségeiket, illetve növelik a bevételeiket. Az iparág elhagyása azonban csak abban az esetben lehet alternatíva, ha komoly esélye van annak, hogy egy másik iparágba (tevékenységi területre) úgy tud belépni, hogy ott nem kell majd ilyen módon megélnie. Az újonnan kialakuló piacok kezdetben lehetővé teszik ezt, később azonban már egyre kevésbé lesz erre lehetőség, az adott piac bezáródik körülöttük.

A hamis számlák, a csalárd szerződések, a hamis adó-visszaigénylések, vissza nem fizetett hitelek, becsapott fogyasztók és üzleti partnerek világa az üzleti etika olyan ala-

csony szintjét jeleníti meg, amely a piacgazdaság működését komolyan veszélyezteti. A minőségromlás csak a jelenség, amely mögött ennél lényegesen fontosabb negatív külső hatás húzódik meg: *az üzleti etika és a társadalmi erkölcs széthullása*. Ezért kell a *bezáródó versenypiacokat piaci kudarcnak* tekinteni.

Aszimmetrikus információ és kontraszelekció a bezáródó versenypiacokon

A piacon tapasztalható aszimmetrikus információ teszi lehetővé, hogy a vállalkozó úgy legyen képes becsapni a fogyasztót, hogy ne kelljen tartania a kereslet csökkenésétől. Ekkor a vevő sokkal kevesebbet tud a termék (szolgáltatás) minőségéről a vétel pillanatában, mint az eladó. A fogyasztó emiatt nem tud különbséget tenni a jobb és a rosszabb minőséget kínáló eladók között, ezért kénytelen azt feltételezni, hogy a neki felkínált termék vagy szolgáltatás rossz minőségű lesz, mivel nem áll módjában a vásárlás előtt az ellenkezőjéről meggyőződni.

A bezáródó versenypiacokon az adott árak mellett többletkínálat alakul ki, a potenciális fogyasztó számára azonban nem különülnek el a jobb szolgáltatók a rosszabbaktól, és ezért a piac nem tudja kidobni magából azokat. Sőt, éppen a jobb minőséget kínálni tudó vállalkozók fogják inkább elhagyni az iparágat, vagy – ami talán még ennél is rosszabb – nem távoznak, de ők is rontani fogják a termékük vagy szolgáltatásuk minőségét.

Miért nem működik az ármechanizmus a bezáródó versenypiacokon?

A bezáródó versenypiacon a minőségromláshoz vezető problémák a piacról való kilépés nehézségeivel kapcsolatosak: *nem működik az a mechanizmus, amely a kilépést szabályozza*. Nézzük meg először, hogy miként is kellene ennek a mechanizmusnak működni! Ez a kérdés más formában arra vonatkozik, hogy *miképpen működik és mi a hatása a jótékony hatású versenynek*. Ha egy piacon extraprofit realizálható, akkor – a szabad belépés miatt – új vállalkozók jelennek meg, és a piaci szereplők száma emelkedni fog. Az új belépők miatt a várható profit nagysága – a normál profit szintje alá – csökken, mert az iparág „túlnépesedett”, azaz túl sok vállalkozó működik benne. A következő lépésben a vállalkozók egy része túl alacsonynak találja a profitszintet, és el fogja hagyni az iparágat. A vállalkozók számának változását vagy az árak, vagy pedig az egy eladó által eladható mennyiség változása, illetve e két változás kombinációja váltja ki.

Hogyan alakul ki a vállalkozóknak az a köre, amely bent marad az iparágban, és kik azok, akik el fogják azt hagyni? Mit tehet egy vállalkozó, ha nem akarja elhagyni az iparágat, de pozícióján javítani akar? Alapvetően három választása van: *a)* csökkenti az árait; *b)* javítja termékei minőségét, *c)* egyesül egy másik vállalkozóval. Mindhárom lehetőség – ha megvalósítható – növeli a vállalkozó esélyét a túlélésre. Az *a)* és a *b)* lehetőség választása után növekedni fog a vállalkozó forgalma, ha a versenytársak nem teszik ugyanazt. Végül az marad az iparágban, aki a legtöbb tartalékkal rendelkezik. A *c)* lehetőség is e tartalékok nagyságát fogja növelni, és ezáltal javítja a túlélés esélyeit. Mindhárom felsorolt cselekvési lehetőség tehát a jótékony hatású verseny velejárója.

A bezáródó versenypiacon a fenti három lehetőség közül egyik sem racionális. Nézzük meg, miért! Az aszimmetrikus informátság következtében a *b)* lehetőséget azonnal kizárhatjuk, hiszen semmi értelme nem volna a minőséget javítani, ha a fogyasztó erről nem tud információt szerezni. Nézzük meg most, hogy miért nem egyesülnek a kis (egyéni)

vállalkozók, és hoznak létre egy nagyobb céget! E megoldás – amint a gondolatkísérletből kiderült – már képes volna csökkenteni az aszimmetrikus informáltságból eredő kontraszelekció káros hatásait. A kérdést másképpen is feltehetjük, utalva a korábbi gondolatkísérletünkre. *Miért nem alakulhat át a bezáródó versenypiac oligopolisztikus szerkezettű versenypiacca*, amelyet néhány nagyobb vállalat jelenléte dominál?

Ennek elsősorban az az oka, hogy a bezáródó versenypiacokat olyan egyéni vállalkozók, egy-két személyes társaságok dominálják, akik nem dolgozókat, hanem saját magukat foglalkoztatják. *A társasági formára való áttérés* azonban olyan mértékű *tranzakciós többletköltséggel járna*, amely ennek a lépésnek a megtételét igen valószínűtlenné teszi. Ha a piac olyan kisvállalkozásokból állna, amelyek alkalmazottakat foglalkoztatnak, akkor a c) lehetőség komolyan számításba jöhetne. Az önfoglalkoztató egyéni vállalkozások társaságokká való átalakítása azonban minőségi ugrást jelentene.⁷ Egyéni vállalkozók lazább szövetségekre való tömörülése azonban előfordulhat (erre kínálnak példát a taxisok esetében a különböző taxisszervezetek), ekkor azonban más jellegű problémák merülnek fel. Ezek a szervezetek csak akkor tudnának hatékonyan működni, ha a tagok betartanák a közösen megállapított szabályokat (például a minőségre, az árra vagy más körülményekre vonatkozóan). Az ezzel kapcsolatos tevékenységek azonban jelentős többletköltségekkel járnának, és – a kartellekhez hasonlóan – a kiugrás problémáját nem lehetne teljesen kiküszöbölni (Bara [1993]).

Az árcsökkentés opcióját is a piac sajátos szerkezete teszi ésszerűtlenné. Az árcsökkentés hatása attól függ, hogy a fogyasztók miképpen reagálnak rá. A kérdés az, hogy várható-e ettől a lépéstől piacirészesedés-növekedés. Elvileg igen, hiszen ha a fogyasztónak nincs információja a vásárolni kívánt áru minőségéről, akkor előnyben részesíti az olcsóbb termékeket a drágábbakkal szemben. Ez következik az aszimmetrikus informáltságból és a kontraszelekcióból. A piac atomisztikus jellege miatt azonban az eladónak nehézséget okozna egyáltalán közölni a potenciális fogyasztóival az árcsökkentési szándékát. Az egyébként is tőkehiánnyal küszködő kisvállalkozó nem képes termékét (szolgáltatását) megfelelően reklámozni, hirdetni. E nélkül pedig nem számíthat a forgalom számottevő csökkenésére. Hasonló tevékenységet egy nagyobb társaság már könnyedén meg tudna valósítani. Korábban már láttuk, hogy más tekintetben a bezáródó versenypiac szereplői előnyt kovácsolnak az egyéni vállalkozói működési formából, itt ennek a hátrányával találkozunk. Konklúzióink tehát az, hogy a bezáródó versenypiacokon a fentebb felsorolt cselekvési lehetőségek egyike sem ésszerű a vállalkozók számára.

A bezáródó versenypiacok összehasonlítása más versenypiaci formákkal

Hasonlítsuk most össze az általunk bevezetett új piaci formát az elméletben már régóta bevezetettekkel, a tökéletes versennyel és a monopolisztikus versennyel! Az összevetés eredményét a 2. táblázat tartalmazza.

Az új versenypiaci formáció egy lényeges sajátosságában tér el mindkét másik piaci formától, amely a piacról való kilépésre vonatkozik. A kezdeti stádiumot követően az elsüllyedt költségek növekedése következtében a kilépés idővel egyre nehezebbé válik. A belépés mindhárom piaci formában könnyű, ami nem meglepő, hiszen ez a versenyzői piac egyik általános feltétele.

Egy pillanatra álljunk meg a termék jellegére vonatkozó tulajdonságoknál! A tökéletes versenyben természetesen a termék homogén, míg a monopolisztikus verseny lényegéből

⁷ Ha – tegyük fel – egy vállalkozó fel akarna hagyni az addig követett gyakorlattal, hogy „zsebből fizeti” a munkásait, akkor egyes becslések szerint a költségei mintegy megháromszorozódnának (Ékes [1995]).

2. táblázat
Három versenypiaci forma összehasonlítása

Megnevezés	Tökéletes verseny	Monopolisztikus verseny	Bezáródó versenypiac
Belépés	könnyű	könnyű	könnyű
Kilépés	könnyű	könnyű	idővel egyre nehezedik
A termék jellege	homogén	differenciált	homogenizálódó, differenciált
A piaci kudarc jellege	nincs	túl sok piaci szereplő	túl sok piaci szereplő
A piaci kudarc következménye	–	allokációs hatékonyság, vesztesség és nagyobb termékválaszték	allokációs hatékonyság, vesztesség és minőségromlás
A szükséges szabályozás jellege	nincs szükség	hagyományos verseny-szabályozás	a piaci szereplők számának korlátozása, árszabályozás

eredően a piaci szereplők megkülönböztetik termékeiket a többiekétől, azaz a termék differenciált jellegű. A bezáródó versenypiacok szereplői is szeretnék megkülönböztetni magukat a többiektől, de az aszimmetrikus informáltság korlátját a piac atomisztikus szerkezete miatt nem képesek leküzdeni, és ezért a fogyasztó szempontjából az egyik piaci szereplő terméke olyan, mint a másiké. Ebben az értelemben tehát a piac – a termék jellege tekintetében – homogenizálódik.

A tökéletes versenyhez képest a másik két piaci forma egyaránt egyfajta piaci kudarc-hoz vezet: a piaci szereplők számának megnövekedéséhez. Mindkét piacon túl sok a szereplő, ám az eltérő kilépési feltételek miatt a piaci kudarc következménye csak részben lesz azonos. Már alapozó mikroökonómiai tankönyvek is tartalmazzák azt a tételt, hogy a monopolisztikusan versenyző vállalatok számára többletkapacitások jelentkeznek annak következtében, hogy a piaci egyensúly nem a hosszú távú átlagköltséggörbe minimumpontjánál adódik. Hasonló a helyzet a bezáródó versenypiacokon is. Amíg az előző formánál pozitív externália (a választék növekedése) ellensúlyozza az allokációs hatékonyságot érő vesztességet, addig az utóbbinál a hatékonyságvesztesség a romboló hatású verseny miatt minőségromláshoz vezet.

A piaci kudarc természete a bezáródó versenypiacon alapvetően eltér a monopolisztikus piacétól, és ezért másféle beavatkozást, szabályozást igényel az állam részéről. Monopolisztikus versenyben a negatív és pozitív hatások egy időben vannak jelen, amelyek ellensúlyozzák egymást, ezért ez a piaci forma többnyire nem igényel – a hagyományos versenyszabályozáson túlmenően – állami beavatkozást. A bezáródó versenypiacon egyrészt az aszimmetrikus informáltság és az ennek következtében kifejlődő kontraszelekció okozza a piaci kudarcot. Önmagában ez azonban nem feltétlenül igényelne állami beavatkozást, hiszen az aszimmetrikus informáltság és a kontraszelekció problémájára már kialakultak azok a mechanizmusok és eszközök, amelyek állami beavatkozás nélkül is megoldást jelentenek. A bezáródó versenypiacokon sokkal inkább a minőségromláshoz vezető másik ok, a romboló hatású verseny kialakulása igényel állami beavatkozást. Ennek alapvetően két eszköze ismeretes a gyakorlatban: a piaci szereplők számának korlátozása és/vagy árszabályozás.

Szabályozás a bezáródó versenypiacokon

A piaci verseny feltételeinek kialakulásával, illetve megteremtésével kapcsolatosan különös jelentőséggel merül fel az állam szerepvállalásával felmerülő paradoxon: a piacgazdaság működéséhez szükséges nem állami intézmények kialakulását az államnak kell megvalósítania, illetve ellenőriznie (Bara–Tóth [1998]). A versenyszabályozással kapcsolatosan ez – a többi között – abban nyilvánul meg, hogy az egyik állami szervezetnek (a versenyhivatalnak) kell(ene) fellépnie más állami szervezetek (minisztériumok, hatóságok, állami tulajdonú vállalatok stb.) jogszabályba ütköző versenykorlátozó intézkedéseivel szemben. Ezzel kapcsolatban logikus feltevésnek tűnik az, hogy az átmeneti gazdaságok viszonylag korai fejlődési szakaszában az állami adminisztráció és/vagy szabályozás új vagy régi elemei komoly problémát jelenthetnek a tisztességes verseny kialakulása szempontjából.

Az *adminisztratív (regulatív) versenykorlátozás sajátos állami kudarc*, amennyiben a nem megfelelő mértékű (túl sok vagy túl kevés) és/vagy a nem megfelelő módon kialakított adminisztratív előírások, szabályok miatt nem jöhetnek létre, vagy nem maradhatnak fenn a tisztességes piaci verseny funkcionális előfeltételei. Ebben az értelemben adminisztratív és/vagy regulatív versenykorlátozásról beszélhetünk bármely központi állami vagy lokális szabályozással, előírással, illetve az azokat végrehajtó hivatalos szerv tevékenységével kapcsolatosan.

Az állami beavatkozás kudarcra eredhet egy jogszabály szükségtelenségéből (vagy hiányából), de származhat egy önmagában megfelelő jogszabály helytelen alkalmazásából is. Ennek alapján tehetünk különbséget adminisztratív (az utóbbi), illetve regulatív (az előbbi) versenykorlátozásról. Ez a megkülönböztetés elsősorban a helyi jellegű ügyek esetében lehet fontos, ahol a lokális hatóságok olykor sajátosan értelmeznek egyes jogszabályokat, és ennek az értelmezésnek megfelelően avatkoznak (vagy nem avatkoznak) be a helyi piac működésébe. Adminisztratív versenykorlátozás történhet országos hatáskörű állami szerv működésében is, számos példa hozható fel erre az ÁPV Rt. döntéseivel kapcsolatosan, amikor egy állami tulajdon eladásakor hátrányosan megkülönböztettek egyes potenciális vevőcsoportokat mások előnyére.

Az állami beavatkozás kudarcával kapcsolatban beszélhetünk aktív vagy passzív regulatív versenykorlátozásról. *Aktív regulatív versenykorlátozás történik, ha az állam beavatkozik a gazdaságba olyan esetekben, amikor nem kellene, passzív regulatív versenykorlátozás pedig azt értjük, amikor az állam nem avatkozik be, holott erre szükség volna.* Itt kell megjegyeznünk, hogy a gazdaságba való beavatkozás természetesen mindig versenykorlátozást jelent. Az is nyilvánvaló, hogy itt másféle versenykorlátozásról van szó, mint amilyenekkel a versenyhatóságok nap mint nap találkozhatnak, és másféléről, amikor mi az adminisztratív és regulatív állami beavatkozás kudarcáról beszélünk. Hogyan lehet pontosítani ezeket az értelmezésbeli különbségeket? Először is a versenyhatóságok a törvénytelen, így jogtalan versenykorlátozásokkal foglalkoznak, amelyek az érvényes verseny törvény előírásai alapján minősülnek illegálisnak (Vissi [1996]). Az állam beavatkozásával kapcsolatban azonban nem a jogszerűség a kérdés, hanem annak a gazdasági versenyre gyakorolt jóléti hatása. Ennek alapján beszélhetünk a társadalomra előnyös, jóléti hatásának eredőjét tekintve pozitív hatású versenykorlátozásról, illetőleg a társadalomra káros beavatkozásról, ha az eredő negatív.

A regulatív és adminisztratív versenykorlátozások legfontosabb esetei

A szelektív állami támogatások és megrendelések diszkriminatív odaítélése, elosztása az egyik leggyakrabban előforduló állami beavatkozási forma a gazdaságba, és ilyen minőségében nem csak a tranzíciós gazdasági rendszerekre jellemző. Tipikus esetcsoportja a köz-

3. táblázat

A regulatív és adminisztratív versenykorlátozások tipikus csoportjai

A tevékenység megnevezése <i>A tevékenység jellege</i>	Rövid leírása	Esetcsoportjai
Szelektív állami támogatás <i>aktív, adminisztratív</i>	az állami támogatások és megrendelések diszkriminatív odaítélése, elosztása	tisztességtelen közbeszerzési eljárások
Egyenlőtlen feltételek a privatizáció során <i>aktív, regulatív</i>	különböző árak, fizetési feltételek stb. megszabása állami vállalatok eladásakor	külföldi vevők előnyös vagy hátrányos megkülönböztetése a hazaiakkal szemben
Az állami vállalatok inkorrekt kezelése <i>aktív, adminisztratív</i>	az állami vállalatok finanszírozása, illetve általában a működése átláthatóságának és/vagy kontrolljának hiánya	keresztfinanszírozás
Különleges előnyök adása egyes vállalatoknak <i>aktív, regulatív</i>	speciális pénzügyi, illetve nem pénzügyi kedvezmények adása multinacionális nagyvállalatoknak	adókedvezmények külföldi nagyvállalatoknak; egyes vállalatok bevonása, mások kihagyása a konszolidációs programokból
A külkereskedelem korlátozása <i>aktív, regulatív</i>	az import- és az exporttevékenység korlátozását célzó intézkedések	piacvédelmi intézkedések; az import engedélyhez kötése
A szükséges adminisztratív lépések és/vagy jogszabályok hiánya <i>passzív, regulatív</i>	a kormányzat vonakodása és/vagy képtelensége a megfelelő szabályozási eszközök kidolgozására és/vagy bevezetésére	nem kielégítő fogyasztóvédelem; az önkormányzati szabályozás nem hatékony mivolta vagy hiánya; nem egyértelmű minisztériumi előírások; romboló hatású verseny kialakulása

beszerzési eljárások széles köre, amelyeket gyakorta vesz körül a bizalmatlanság légköre az állampolgárok részéről, és időnként be is bizonyosodik, hogy egyes eljárások során tisztességtelen módon jártak el az állami megrendelők. Hasonló esetek a fejlett országok gazdaságpolitikai gyakorlatában is előfordulnak, közös jellemzőjük, hogy csak igen kevés ügy kerül napvilágra, még kevesebb kerül a bíróság elé. A 3. táblázatban összefoglaltuk a regulatív és adminisztratív versenykorlátozások legfontosabb eseteit, ezek jellemzőit.

A 3. táblázat utolsó sorában láthatjuk a számunkra most leginkább fontos, úgynevezett *passzív, regulatív jellegű versenykorlátozó tényezőcsoportot*. Ebbe a csoportba soroltuk mindenekelőtt az olyan *fogyasztóvédelmi ügyeket*, amelyek esetében a hatályban lévő előírások nem elégségesek a fogyasztók érdekeinek hatékony védelmére. Ide tartoznak továbbá azok az esetek is, amelyeknél a *helyi önkormányzat nem* alakította még ki a *megfelelő szabályozást* valamely piacon. Találhatunk eseteket, amelyekben egymásnak ellentmondó és/vagy nem egyértelmű minisztériumi előírások akadályozzák a tisztességes versenykörülmények kialakulását. Különleges esetnek számítanak azok a piacok, amelyeken – a megfelelő központi és/vagy helyi szabályozás hiányában – *romboló hatású versenykörülmények* alakultak ki.

A romboló hatású verseny vizsgálata egy különleges piacon: a budapesti taxipiac esete

A nagyvárosi taxisszolgáltatások piacai a világ legtöbb részén – beleértve a fejlett országokat is – néhány olyan inherens tulajdonsággal rendelkeznek, amelynek következtében szabályozás nélkül annak ellenére nem képesek megfelelően működni, hogy formálisan versenykörülmények alakultak ki. E körülményeket a *romboló hatású verseny* egyik sajátos változataként foghatjuk fel. A másik körülmény, amit itt figyelembe kell vennünk: a tervgazdaságból a piactudásba vezető átmenet gazdasági rendszerének bizonyos sajátosságaival kapcsolatos. A fejlettebb (és stabilabb) gazdaságokhoz képest viszonylag nagy a kisméretű tőkét, kevés szaktudást, ám sokkal inkább kiterjedt kapcsolatokat igénylő sajátos piacok száma, amelyre viszonylag könnyű a belépés, de sokkal nehezebb a piacról való kilépés.

A taxisszolgáltatás budapesti piacán a piacon évek óta áldatlan állapotok uralkodnak. A Gazdasági Versenyhivatal által 1997-ben végzett vizsgálat adatai szerint Budapest taxipiacán a Fővárosi Közlekedési Felügyelet által kiadott engedélyek száma 7180, az országos adat valamivel több mint 12 ezer engedélyt számszerűsített. A piac szereplőinek körülbelül a fele valamelyik taxistársasághoz tartozik, a másik fele, tehát a fővárosban mintegy 3600 vállalkozó, nem tagja egyik társaságnak sem. A magántaxisok önkéntesen beléphetnek a több szakmai érdekképviselőt valamelyikébe, törvényileg csak a kereskedelmi és iparkamarai tagság kötelező.

A taxistársaságok alap- és várakozásdíjai nem különböznek lényegesen egymáséitól, nincs számottevő eltérés a telefonos rendelés kilométerárai között sem. Valójában csak az utcáról leintett taxik kilométeráiraiban van számottevő különbség: itt a legolcsóbb és legdrágább közötti arány körülbelül tízszeres. A telefonos rendelésre végzett szolgáltatás árai lényegesen olcsóbbak.

1998-ban a fővárosban nyolc nagyobb taxistársaság működött, amelyek mindegyike tagjai számára kötelező tarifákat írt elő, a magántaxisok tarifáit azonban semmi sem szabályozta, hiszen a viteldíjak szabad árformába tartoztak, és a taxaméterekben is különböző tarifákat lehetett hitelesíteni. A magántaxisok tarifái az átlagos fogyasztó számára követhetetlenek és kiszámíthatatlanok voltak. Ez annak ellenére volt így, hogy a tarifákat minden személyszállítónak kocsiában látható helyen kellett elhelyeznie. Az átlagos fogyasztó azonban nem tudott eligazodni a különböző rendszerekben és különböző módon meghatározott tarifák között.

A taxipiacra lépést a 89/1988. (XII. 20.) MT-rendelet szabályozza, az itt leírtak mindenre kötelező érvényűek, és kiterjednek a szolgáltatás szakmai, műszaki és részben pénzügyi feltételeire, de nem tartalmaznak utalást az etikus magatartás mikéntjére. A gépjármű színét, gyártmányát, egyéb jelzéseit nem határozza meg jogszabály, megkülönböztetésre mindössze a kötelezően felszerelendő Taxi felirat és a sárga rendszám szolgál. A személytaxi más célra is igénybe vehető a Taxi-jelzés egyszerű letakarásával.

A sárga forgalmi rendszám a gépkocsi üzemben tartójának tulajdona. Amennyiben a taxiengedélyt a tulajdonos visszaadja, vagy a gépkocsit kivonják a forgalomból, a rendszámot nem semmisítik meg, a hatóság nem vonja be. A taxiengedély és a sárga rendszám ily módon elszakadhat egymástól, ami sok visszaélésre ad lehetőséget.⁸ Az egyik ilyen lehetőség az, amikor egy magántaxis olyan jelzéseket használ, amelyeket egy taxistársaság védjegyzetett.

⁸ Ezen a helyzeten segít az 1998. január 1-jétől hatályba lépett közúti közlekedés rendőrhatalósági igazgatásról szóló 48/1997 (VIII. 26.) BM-rendelet, amely – a többi között – a rendszám táblával, forgalmi engedéllyel való visszaéléskor a jármű forgalomból való kivonását hivatalból rendeli el.

Miközben nyilvánvaló túlkínálat van, nem kis számú szolgáltató a taxiszolgáltatás piacán aránytalanul magas, tisztességtelen árakat kér. A bezáródó versenypiacra utal az a jelenség, hogy a taxisok elsősorban nem az árakkal, hanem a termék minőségével, a kapcsolódó szolgáltatásokkal stb. versenyeznek, mégpedig negatív értelemben. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági szereplők nem az árat csökkentve küzdenek egymással, hanem a minőséget „csökkentik”: rosszabb minőségű szolgáltatást (terméket) kínálnak ugyanazért az árért, amit a fogyasztók becsapásnak érznek. A rendszeresen és tömegesen becsapott fogyasztók elfordulnak az iparágtól. *A romboló hatás tehát az általános minőségromlásban, illetőleg az adott szolgáltatás igénybevételétől való kényszerű tartózkodásban nyilvánul meg.*

A nagymértékű kereslet-visszaesés következtében hiába maradtak a viszonylag magas árak, a taxisok „legális módon” nem lennének képesek megélni a piacon. Kénytelenek tehát a költségeiket törvénytelen eszközök igénybevételével (is) csökkenteni. Ezek az eszközök széles skálán helyezkednek el az adócsalástól a hamis számlázáson keresztül az illegális kapcsolt tevékenységekig. Ha a gazdaság egészében, illetve az adott piacon a tisztességtelen tevékenységeket viszonylag egyszerű elkövetni és könnyű „megúszni” a büntetést, akkor az ágazatban hamarosan elszaporodnak az erre hajlamosabb, erkölcstelenebb, gátlástalanabb vállalkozók. Ezek a körülmények teszik szükségessé a hagyományos fogyasztóvédelmi eszközökön túlmutató szabályozás bevezetését.

A budapesti taxi piac szerkezete annak ellenére atomizált, hogy a taxisvállalkozók több mint a fele valamelyik ismertebb taxiszolgáltató vállalattal áll kapcsolatban. Nem alkalmazottai azonban a szolgáltatóvállalatnak, hanem azzal szerződéses viszonyban állnak, miközben megőrzik önálló kisvállalkozói státusukat. A kilencvenes évek elején – a Főtaxi mellett – az újonnan alakuló taxiscégek is alkalmazottakkal dolgoztak, ez a helyzet mára azonban alapvetően megváltozott. Ennek oka elsősorban az volt, amit korábban már említettünk, hogy az alkalmazottakat foglalkoztató nagyvállalatok nem élhetnek azokkal az illegális költségszökkentő módszerekkel, amelyekkel a kisvállalkozók.

Hogyan léptek fel a hatóságok a taxi piacon uralkodó állapotok rendezése érdekében? A rendszerváltás óta három ilyen kísérlet történt. 1991-ben a Gazdasági Versenyhivatal indított eljárást öt taxisvállalkozás ellen árkartell miatt. Az eljárás során a Gazdasági Versenyhivatal jog- és értelemszerűen járt el, hiszen az árak megegyezéssel rögzítése sérti a versenytörvényt, és ellentmond a közgazdasági elmélet tanításának is. A Gazdasági Versenyhivatal azonban nem volt tekintettel a taxi piac sajátosságaira, amelyek hatására a szabályozatlan piac romboló hatású, és az öt vállalat kartellszerződése nagy részben ennek az áldatlan állapotnak a következménye volt.

A következő próbálkozó a fővárosi önkormányzat volt, amely 1995-ben határozatot hozott a taxisengedélyek számának korlátozására. A résztvevők számának meghatározása bevett és bevált szabályozási módszer a világ számos nagyvárosában. A budapesti önkormányzati határozatot azonban az Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte.

A harmadik kísérletre 1998-ig kellett várni. Az év első felében hozott törvény árszabályozást (maximált ár) vezetett be a nagyvárosi taxi piacokon, és az ármaximumok meghatározását az érintett önkormányzatokra bízta, és egyben megszigorította a piacra lépés feltételeit. Ennek hatásvizsgálata azonban meghaladná e tanulmány kereteit. Valószínű azonban, hogy nem ez lesz az utolsó próbálkozás e sajátos piac „megrendszabályozására”.

Következtetések

Jelen tanulmányban egy olyan piaci formával ismerttettem meg az Olvasót, amelyen nagy számú piaci szereplőt találunk mind az eladói, mind pedig a vevői oldalon. Könnyű a belépés, ám a kilépést egyre nehezebbé teszik a fejlődéssel együtt emelkedő nagyságú

elsüllyedt költségek. Ezt neveztem bezáródó versenypiacnak arra utalva, hogy a piac szereplői egyre kevésbé képesek elhagyni az iparágat, amely mintegy bezáródik körülöttük. Ez a helyzet etikátlan, sőt törvénytelen cselekedetekre kényszeríti a bent rekedt vállalkozókat.

A bezáródó versenypiacokon túl sok szereplő van, akik számára egyetlen „szokásos” gazdasági eszköz sem ésszerű annak érdekében, hogy „megszabaduljanak” versenytársaitól. Egyedül a minőségromlás, a fogyasztó becsapása, az adócsalás maradt számukra a túlélés racionálisnak tűnő eszköze. A bezáródó versenypiaci elmélet egyik legfontosabb következtetésének azt tartom, hogy *az átmeneti gazdaságok számos piacán tapasztalható erkölcsi és etikai züllés nem egyszerűen a résztvevők (vagy a társadalom) széthulló erkölcsiével és értékrendszerével magyarázható, hanem e mögött sokkal inkább gazdasági okok, ezen belül egy sajátos piaci szerkezet belső összefüggései húzódnak meg.*

A bezáródó piacok létezése újabb bizonyítéka annak, hogy az államnak nemcsak az eddig ismert piaci kudarcok kiküszöbölése terén vannak tennivalói, hanem olyan körülmények között is olykor be kell avatkoznia, amelyekről a versenyelmélet alapján eddig azt gondolhattuk, hogy a piac állami beavatkozás nélkül is fog működni, hiszen teljesülnek a *laissez faire* eddig fontosnak gondolt alapfeltételei. *A bezáródó versenypiacok jelenségének kialakulása új megvilágításba helyezi a laissez faire és a monopolisztikus versenypiacokkal kapcsolatos közgazdaságtani doktrínákat, mert az állami beavatkozás szükségességét veti fel olyan piacokon is, ahol nagyszámú piaci szereplő van jelen.*

A bezáródó versenypiacok megjelenése új jelentést ad a piaci verseny fejlődésének útjában álló úgynevezett adminisztratív versenykorlátok lebontása iránti jogos igényeknek is. Ezek a piacokon ugyanis nem a versenyt akadályozó jogszabályok, intézkedések, intézmények lebontása jelenti a problémát, hanem az állami beavatkozás hiánya. Jelen tanulmányban a taxipiac példáját használtam fel ezen új összefüggések bemutatására, amely sok tekintetben igen sajátos vonásokkal bír. Ezért sem gondolom, hogy bezáródó versenypiacok jelensége a piactudomány szükségesszerű velejárója, amit az is alátámaszt, hogy e jelenségre az átmeneti gazdasági rendszerek tanulmányozása hívta fel a figyelmet. Mindazonáltal, további vizsgálatot igényel annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen viszonyok között, milyen iparágakban (szektorokban) és mely gazdasági rendszerekben lehet kialakulásukra számítani.

Hivatkozások

- ARENA, R.–LONGHI, CH. (szerk.) [1998]: Markets and Organization. Springer-Verlag, Berlin.
- BARA ZOLTÁN [1993]: Oligopólium, oligopóliumelméletek és állami szabályozás. (Oligopoly, theories of oligopoly, and state regulation – a Ph.D. thesis.) Kandidátusi értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
- BARA ZOLTÁN [1995]: Privatization and competition. A concentration analysis on some Hungarian noncompetitive industries. Society and Economy, Aula, 4. sz.
- BARA ZOLTÁN [1998a]: A versenyszabályozás néhány aspektusának összehasonlítása a visegrádi országokban, Külgazdaság, 4. sz.
- BARA ZOLTÁN [1998b]: Regulatory barriers to competition in Hungary: A comparative perspective. Megjelent: The Hungarian SME Sector Development in Comparative Perspective (szerk.: Csaba László). Kopint-Datorg, Budapest, 201–215. o.
- BARA ZOLTÁN [1998c]: Adminisztratív és szabályozási korlátok a tisztességes verseny kialakulása előtt – versenyszabályozási szempontból. Négy közép-európai ország gyakorlatának összehasonlítása. Megjelent: 50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem című jubileumi kötetben, Budapest, október 1–3.
- BARA ZOLTÁN–TÓTH ÁGNES [1998]: Lock-in competition as barriers to fair competition. A

- Competition and Competition Law in Small Jurisdictions című nemzetközi konferenciára készült tanulmány. Islands and Small States Institute at the Foundation for International Studies. Valletta, Málta, május 21–23.
- CZAKÓ ÁGNES–KUCZI TIBOR–LENGYEL GYÖRGY–VAJDA ÁGNES [1995]: A kisvállalkozások néhány jellemzője a kilencvenes évek elején, *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- DICZIG ISTVÁN [1995]: A gazdasági bűnözés új jelenségei. *Gazdaság és Társadalom*, 1. sz.
- ÉKES ILDIKÓ [1992]: A vgmk-tól az aluljáró-kereskedelemig. A második gazdaság az átmenet sodrában. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- ÉKES ILDIKÓ [1995]: The Hidden Economy and Income: The Hungarian Experience, *Economic Systems*, Vol. 18. No. 4. 309–333. o.
- ÉKES ILDIKÓ–ERNST GABRIELLA [1993]: Életszínvonal – vállalkozói kedv. SZGTI, Budapest.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN [1993]: Vadkapitalizmus? *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN. [1995]: Unemployment in Hungary and Germany. *Society and Economics*, No. 2. 7–84. o.
- HÖGYE MIHÁLY [1998]: Tax policy and tax administration in international comparison. *Society and Economy*, No. 1. 235–246. o.
- IMF, STAFF OF EUROPEAN I. [1995]: Eastern Europe – Factors Underlying the Weakening Performance of Tax Revenues. *Economic Systems*, Vol. 19. No. 2. 101–123. o.
- KÓHEGYI KÁLMÁN [1998]: A kisvállalkozói szektor. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- MOHÁCSI KÁLMÁN [1995]: A magyar élelmiszer-kereskedelem átalakulása. *Európa Fórum*, 1. sz.
- NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI ÉS BERUHÁZÁSI BANK/VILÁGBANK [1995]: Az adóterhek mérséklése és az adórendszer fejlesztése Magyarországon. Szerkezetváltás és növekedés. Világbank. Országtanulmányok. Washington.
- PEEV, E.–HARE, P. [1995]: Corporatization and Control in a Transition Economy, *Economic Systems*, Vol. 19. No. 4. 265–283. o.
- SZÉKELY MÁRIA–SOLYMOSI ZSUZSA [1994]: Vállalkozói vagy alkalmazotti mentalitás. *Szociológiai Szemle*, 4. sz.
- TÓTH ISTVÁN JÁNOS–ÁBRAHÁM ÁRPÁD [1996]: Jövedelemszerkezet és adóteher-megosztás. Az 1994-es személyi jövedelemadó-bevallások vizsgálata. *Közgazdasági Szemle*, 4. sz.
- VISSI FERENC [1996]: Piaci intézményrendszer, versenypolitika, uniós csatlakozás. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
- ZEMANOVICOVÁ, D. [1997]: State Reaction to Market Failure Sometimes Leads to Another Market Failure. *Trend, Economic Weekly*, No. 36. 10–17. o.